

ศักยภาพการท่องเที่ยววิถีคลองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ Canal Tourism Potential in Northeastern Thailand

ประจวบ จันทร์หมื่น¹

Prajuab Janmuean

Received: 9 October 2020/ Revised: 15 January 2021/ Accepted: 22 January 2021

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) สำรวจทรัพยากรการท่องเที่ยววิถีคลองในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 2) วิเคราะห์และประเมินศักยภาพแหล่งท่องเที่ยววิถีคลองในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และ 3) สร้างสรรค์แนวทางการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยววิถีคลองในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยใช้แนวคิดองค์ประกอบด้านการท่องเที่ยว 6 As ในการศึกษา คือ ด้านแหล่งท่องเที่ยว (Attraction) การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว (Accessibility) สิ่งอำนวยความสะดวก (Amenities) ที่พักในแหล่งท่องเที่ยว (Accommodations) กิจกรรมการท่องเที่ยว (Activities) และบริการเสริม (Ancillary Services) การวิจัยครั้งนี้เป็นแบบผสมผสาน (Mixed Methods Research) ใช้วิธีการศึกษาแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง รวมถึงการลงพื้นที่วิจัยจัดเก็บข้อมูลโดยการสำรวจ การสัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 60 คน ประเมินและสังเกตการณ์ในพื้นที่ชุมชนท่องเที่ยว 15 แห่ง ใน 2 ลำน้ำ คือ ลำน้ำชีและลำน้ำมูล กลุ่มตัวอย่างในการศึกษาประกอบด้วยผู้นำชุมชนท่องเที่ยวและสมาชิก กลุ่มผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยว กลุ่มเจ้าหน้าที่หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง จากการศึกษาวิจัยในพื้นที่ลำน้ำภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ผลการวิจัยพบว่า 1) ผลการสำรวจทรัพยากรการท่องเที่ยววิถีคลองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือพบว่า ภาคอีสานมีทรัพยากรการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และ

¹ อาจารย์ประจำสาขารัฐประศาสนศาสตร์ วิทยาลัยกฎหมายและการปกครอง มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ
email: prajuab21600@gmail.com

วัฒนธรรมเป็นส่วนใหญ่ มีทรัพยากรลำน้ำที่สัมพันธ์กับการท่องเที่ยว 2 สาย คือ ลำน้ำมูลและลำน้ำชี 2) การประเมินศักยภาพแหล่งท่องเที่ยววิถีคลองในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือจากจำนวน 15 แห่ง พบว่า มีชุมชนท่องเที่ยวที่ผ่านการประเมินใน 2 จังหวัด คือ ชุมชนบ้านบึงสิบลี อำเภอกะชังบุรีรัมย์ จังหวัดชัยภูมิ และ ชุมชนบ้านหว้าน เทศบาลตำบลน้ำคำ อำเภอเมือง จังหวัดศรีสะเกษ 3) แนวทางการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยววิถีคลองในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบด้วย การพัฒนาคน การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว การสร้างมาตรฐานการท่องเที่ยวและการสร้างการรับรู้ในแหล่งท่องเที่ยว

คำสำคัญ: การท่องเที่ยววิถีคลอง ศักยภาพ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ลำน้ำมูล ลำน้ำชี

Abstract

The study aimed to 1) survey canal tourism resources in the northeastern region in Thailand, 2) analyze and assess the potential of canal tourist attractions in the region, and, 3) synthesize guidelines for canal tourism potential development in the region. The concepts applied in this research was the 6As Tourism Components: Attractions, Accessibilities, Amenities, Accommodations, Activities and Ancillary Services. This mix-method research was conducted by studying concepts, theories and reviewing related literature. In addition, the data was collected from an on-site research approach using a survey, an interview of 60 key informants, evaluation and observation forms in 15 tourism community areas of 2 rivers, namely, Chi and Mun. The samples in this study consisted of tourism community leaders and members, and, tourism Entrepreneur Group Government officials. The research findings were as follows:

1) According to the survey of canal tourism resources in the northeastern region, most of the tourism resources are historical and cultural sites. Moreover, there are 2 river resources, Mun and Chi related

to tourism. 2) The analysis and assessment of the potential of 15 canal tourist attractions in the northeastern region revealed that two tourism communities passed the assessment. These two communities include Ban Bung Sip Si Community, Kaset Sombun District, Chaiyaphum Province, and Ban Wan Community, Nam Kham Sub-district Municipality, Mueang District, Sisaket Province. 3) The guidelines for canal tourism potential development in the northeastern region consist of human development, tourist attraction development, tourism standard creation, and awareness creation on tourist attractions.

Keywords: Canal tourism, Potential, Northeastern region, Mun River, Chi River

บทนำ

ปัจจุบันอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวมีความสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจโลกและเป็นที่ยอมรับกันเกือบทุกประเทศว่าเป็นอุตสาหกรรมที่ทำรายได้หลักเข้าสู่ประเทศอันดับต้น ๆ อีกทั้งยังมีแนวโน้มในการขยายตัวและเจริญเติบโตเพิ่มขึ้นอีกในอนาคต ตามที่องค์การท่องเที่ยวแห่งประชาชาติ (United World Tourism Organization: UNWTO) ได้พยากรณ์ในปี พ.ศ. 2563 จะมีนักท่องเที่ยวระหว่างประเทศจำนวน 1,600 ล้านคน ซึ่งสามารถสร้างรายได้ให้ประเทศที่ได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยวอย่างมหาศาล ประเทศไทยเป็นอีกหนึ่งประเทศที่ได้รับความนิยมจากนักท่องเที่ยวทั่วโลก จากการคาดการณ์ ในปี พ.ศ. 2563 จะมีจำนวนนักท่องเที่ยว 71 ล้านคน เท่ากับจำนวนประชากรของประเทศไทยในปี พ.ศ. 2563 (Auntong, 2016) จากการข้อมูลข้างต้นสรุปได้ว่า อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเป็นอุตสาหกรรมที่มีการขยายตัวสูง มีบทบาทความสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจ และสังคมของประเทศไทยเป็นอย่างมาก เนื่องจากนักท่องเที่ยวให้ความสนใจและเดินทางท่องเที่ยวในประเทศไทยอย่างต่อเนื่อง การมาเที่ยวอย่างต่อเนื่องของนักท่องเที่ยวในแง่หนึ่งคือการสร้างรายได้ให้กับประเทศเพื่อนำสู่การพัฒนาอีกหลายๆด้าน ดังนั้นจึงจะพบว่ารัฐบาลไทยให้ความสนใจและใส่ใจกับการ

พัฒนาการท่องเที่ยวในทุกมิติ อาทิ กรณีด้านการท่องเที่ยววิถีคลอง ในอดีตแม่น้ำลำคลองนั้นมีบทบาทสำคัญมาก เนื่องจากตลอดสองฝั่งคลองเป็นที่ตั้งบ้านเรือนของผู้คนเป็นเส้นทางคมนาคมไปมาหาสู่กันรวมทั้งขนส่งค้าขาย เกิดวิถีเศรษฐกิจการค้าขายระหว่างชุมชน อีกทั้งยังเป็นแหล่งน้ำเพื่อการอุปโภค บริโภค เพื่อการเกษตร เป็นแหล่งผลิตอาหารและยังเป็นแหล่งกำเนิดศิลปวัฒนธรรม ประเพณีทางน้ำมากมาย ซึ่งในปัจจุบันยังมีการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำอยู่บ้าง แต่ผลจากการพัฒนาเมืองในหลายด้านที่ไม่ได้คำนึงถึงประวัติศาสตร์หรือภูมิหลังของแม่น้ำลำคลอง ส่งผลให้มีการบุกรุกและถมลำคลองเพิ่มมากขึ้น ทั้งขยะหรือน้ำเสียลงลำคลอง ส่งผลให้เกิดปัญหาด้านคุณภาพน้ำ รวมทั้งทำให้คุณค่าของแม่น้ำลำคลองลดความสำคัญลง ขณะเดียวกันชุมชนท้องถิ่นที่ดำรงชีวิตตามลำคลองก็ขาดแนวทางในการแก้ไขปัญหาเพื่ออนุรักษ์ฟื้นฟูลำน้ำลำคลองที่ตนเองอาศัยอยู่ อย่างไรก็ตามในระดับรัฐบาลก็ไม่ได้ละเลยปัญหาดังกล่าว ในปัจจุบันได้บรรจุแผนแม่บทภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติ เรื่อง การบริหารจัดการน้ำทั้งระบบ (พ.ศ. 2561 - 2580) ซึ่งให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์และฟื้นฟูแม่น้ำลำคลองและแหล่งน้ำธรรมชาติทั่วประเทศเพื่อนำไปสู่การบริหารจัดการน้ำเพื่อเพิ่มรายได้ให้กับชุมชน (Aiempasertgul, 2017) โดยมุ่งฟื้นฟูแม่น้ำลำคลองและการป้องกันตลิ่งและฝายชะลอน้ำ มีการวางแผนการอนุรักษ์และฟื้นฟูแหล่งน้ำบนพื้นฐานของการรักษาสมดุลนิเวศ ส่งเสริมกลไกการมีส่วนร่วมในการบริหารการจัดการอนุรักษ์และพัฒนาแม่น้ำ คู คลองและแหล่งน้ำธรรมชาติทั้งในระดับประเทศและระดับภูมิภาค

ในปี 2562 รัฐบาลมอบนโยบายให้กับองค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (องค์การมหาชน) หรือ อพท. ดำเนินการจัดทำเส้นทางท่องเที่ยวต้นแบบทางวัฒนธรรม “วิถีคลอง วิถีไทย ตามรอยคลองดำเนินสะดวก” ต่อยอดจากการศึกษาวิจัยและประสานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องลงพื้นที่สำรวจศักยภาพและพัฒนาพื้นที่เชื่อมต่อคลองดำเนินสะดวกในส่วนของคลองสาขาจังหวัดราชบุรี มีงานวิจัยเสนอให้เห็นว่าเป็นคลองที่มีศักยภาพด้านการท่องเที่ยว (Suwan, 2019) แต่ต้องการเพิ่มพื้นที่และกิจกรรมการท่องเที่ยวในบริเวณดังกล่าวให้ขยายวงกว้างขึ้น ซึ่งจากนั้นมีการศึกษาวิจัยและพัฒนาการท่องเที่ยววิถีคลองนำเดินสะดวกมาต่อเนื่องจนเป็นที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นต้นแบบสำคัญที่นำลำคลองมายกระดับพัฒนาเป็นการท่องเที่ยว จากตัวแบบคลองดำเนินสะดวก กรณีในพื้นที่อีสานที่มีลำน้ำสำคัญ อาทิ ลำ

น้ำมูล ลำน้ำชี ต่างมีคุณลักษณะของลำน้ำที่สามารถจัดการท่องเที่ยววิถีลำน้ำได้ หากแต่ยังไม่มีการวิจัยที่ชี้ชัดเจนว่าเป็นลำน้ำที่มีศักยภาพด้านการท่องเที่ยว โดยเฉพาะศักยภาพด้านเอกลักษณ์ของกลุ่มน้ำที่สามารถนำมาสร้างเป็นเรื่องราวเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวที่สนใจประวัติศาสตร์การอพยพของคนลาวตามลุ่มน้ำมูลและลุ่มน้ำชี

เพื่อเป็นการส่งเสริมและเตรียมความพร้อมในการพัฒนาการท่องเที่ยววิถีคลองในประเทศไทย จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยววิถีคลองที่กระจายอยู่ในทุกภูมิภาคของประเทศ ในกรณีภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นภูมิภาคหนึ่งของประเทศที่มีลำน้ำสำคัญไหลผ่านคือลำน้ำชีและลำน้ำมูลซึ่งได้เสนอไว้ในเบื้องต้น ซึ่งมีความหลากหลายของทรัพยากรการท่องเที่ยวทั้งทางธรรมชาติ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรม ภูมิปัญญาและวิถีชีวิตของชุมชน โดยมีอัตลักษณ์สำคัญแตกต่างจากภูมิภาคอื่น ๆ ดังนั้น เพื่อแสดงให้เห็นถึงทรัพยากรการท่องเที่ยวภายใต้วิถีลำน้ำลำคลองของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รวมถึงเพื่อค้นหาศักยภาพชุมชนที่จะสามารถพัฒนาและยกระดับเป็นการท่องเที่ยววิถีลำน้ำลำคลองที่มีความโดดเด่น โดยมุ่งใช้การท่องเที่ยวชุมชนเป็นเงื่อนไข ในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของลำคลองในพื้นที่ดังกล่าว คณะผู้วิจัยจึงเล็งเห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยววิถีคลองของภาคตะวันออกเฉียงเหนือจำนวน 15 แห่ง ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีการจัดการท่องเที่ยววิถีลำน้ำลำคลองที่มีความโดดเด่นเป็นที่รับรู้ในวงกว้างของการท่องเที่ยววิถีคลองของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทั้งนี้เพื่อนำไปสู่การกำหนดแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยววิถีลำน้ำในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในลำดับต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1) เพื่อสำรวจทรัพยากรการท่องเที่ยววิถีคลองในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
- 2) เพื่อวิเคราะห์และประเมินศักยภาพแหล่งท่องเที่ยววิถีคลองในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
- 3) เพื่อเสนอแนวทางการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยววิถีคลองในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

วิธีการวิจัย

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง กลุ่มประชากรสำหรับการวิจัยในครั้งนี้กำหนดเป็นหน่วยวิจัยที่เกี่ยวข้อง (stakeholders) ดังนี้

1) ภาคประชาชน คือ ผู้นำชุมชน ประชาชนที่มีส่วนเกี่ยวข้องด้านการท่องเที่ยววิถีคลองในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ไม่น้อยกว่า 30 คน

2) กลุ่มผู้แทนจากหน่วยงานภาครัฐและเอกชน คือ ผู้แทนจากหน่วยงานภาครัฐและเอกชนที่มีส่วนเกี่ยวข้องด้านการท่องเที่ยววิถีคลองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ไม่น้อยกว่า 20 คน

3) กลุ่มผู้เชี่ยวชาญ คือ ผู้บริหารของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและนักวิชาการที่มีความรู้และประสบการณ์ในการจัดการท่องเที่ยววิถีคลอง ภาครัฐ และเอกชน จำนวน 10 คน

2. ตัวแปรที่ใช้ในการวิจัย

1) ตัวแปรต้น ได้แก่ ทรัพยากรการท่องเที่ยววิถีคลองภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

2) ตัวแปรตาม ได้แก่ ศักยภาพด้านการท่องเที่ยว

วิธีดำเนินการวิจัย

1. เครื่องมือการวิจัย

คณะผู้วิจัยใช้เครื่องมือในการศึกษาข้อมูลดังนี้

1) แบบประเมินคัดกรองแหล่งท่องเที่ยววิถีคลอง

การศึกษาค้างนี้คณะผู้วิจัยจะใช้แบบประเมินคัดกรองแหล่งท่องเที่ยววิถีคลองภายใต้แนวคิดองค์ประกอบการท่องเที่ยว เป็นประเด็นการประเมินประกอบด้วย สิ่งดึงดูดใจทางการท่องเที่ยว (Attraction) การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว (Accessibility) การให้บริการที่พัก (Accommodation) สิ่งอำนวยความสะดวก (Amenity) กิจกรรมการท่องเที่ยว (Activity) และบริการเสริมในแหล่งท่องเที่ยว (Ancillary service) พร้อมทั้งประเมินคัดกรองการบริหารจัดการเชื่อมโยงแนวคิดเกณฑ์มาตรฐานการท่องเที่ยวโดยชุมชน

2) แบบประเมินศักยภาพแหล่งท่องเที่ยววิถีคลอง

แบบประเมินศักยภาพแหล่งท่องเที่ยววิถีคลอง ใช้เพื่อประเมินศักยภาพการท่องเที่ยวและนำข้อมูลวิเคราะห์ สังเคราะห์ ระดับความสามารถในการรองรับนักท่องเที่ยวและแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยววิถีคลอง โดยการประเมินศักยภาพแหล่งท่องเที่ยววิถีคลองได้นำเกณฑ์มาตรฐานการท่องเที่ยวโดยชุมชน 5 ด้าน เพื่อการพัฒนาสู่ความยั่งยืน ซึ่งประกอบด้วย ด้านการบริหารจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน ด้านการจัดการเศรษฐกิจ สังคมและคุณภาพชีวิตที่ดี ด้านการอนุรักษ์และส่งเสริมมรดกทางวัฒนธรรมชุมชน ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นระบบและยั่งยืนและด้านคุณภาพการบริการท่องเที่ยวโดยชุมชน

3) แบบสอบถามพฤติกรรมนักท่องเที่ยวสำหรับแหล่งท่องเที่ยววิถีคลอง

แบบสอบถามพฤติกรรมนักท่องเที่ยวสำหรับแหล่งท่องเที่ยววิถีคลอง ใช้เพื่อสอบถามข้อมูลจากและพฤติกรรมนักท่องเที่ยว จากนั้นดำเนินการวิเคราะห์ สังเคราะห์แนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยววิถีคลอง โดยแบบสอบถามจะแบ่งออกเป็น 4 ตอน ประกอบด้วย ข้อมูลทั่วไปของนักท่องเที่ยว พฤติกรรมนักท่องเที่ยว ความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวและข้อเสนอแนะ

4) แบบสัมภาษณ์แนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยววิถีคลอง

แบบสัมภาษณ์แนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยววิถีคลองเป็นประเด็นคำถามเพื่อใช้ในการสนทนากลุ่มย่อยการพัฒนาการท่องเที่ยววิถีคลองในประเทศไทยจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญประกอบด้วยหน่วยงานภาครัฐ เอกชนและชุมชน จากนั้นดำเนินการวิเคราะห์ สังเคราะห์แนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยววิถีคลองเพื่อสรุปเป็นแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวต่อไป

2. การรวบรวมข้อมูล

1) การศึกษาจากแหล่งข้อมูลทุติยภูมิ โดยศึกษาจากข้อมูลเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับกรอบแนวคิดทฤษฎี และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยใช้แหล่งข้อมูล เช่น วารสาร เอกสาร ตำรา งานวิจัย สื่อสารสนเทศ เมื่อได้ดำเนินการรวมข้อมูลต่างๆ แล้วจะสรุปสังเคราะห์เพื่อเป็นประเด็นสำคัญในการวิจัยครั้งนี้

2) การศึกษาจากแหล่งข้อมูลปฐมภูมิ ลงพื้นที่ประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง สนทนาร่วมกับชุมชน สร้างความเข้าใจและการยอมรับ เพื่อให้ชุมชนเกิดความเชื่อมั่นในการร่วมเป็นส่วนหนึ่งของการวิจัย มีการให้ข้อมูลที่แท้จริง เป็นประโยชน์กับการวิจัย

3) ประชุมภาคประชาชน กลุ่มผู้แทนจากหน่วยงานภาครัฐและเอกชน กลุ่มผู้บริหารและกลุ่มผู้เชี่ยวชาญ โดยใช้เทคนิคการวิเคราะห์ SWOT การบริหารจัดการท่องเที่ยวในพื้นที่ศึกษา

4) ลงพื้นที่สำรวจข้อมูลเชิงประจักษ์ในพื้นที่ชุมชนท่องเที่ยวที่มีที่ตั้งอยู่ใกล้กับลำน้ำ จำนวน 15 แห่ง

1) ลำน้ำมูล ได้แก่ กลุ่มอนุรักษ์ต้นน้ำมูลโฮมสเตย์บ้านสุขสมบูรณ์ ต.ไทยสามัคคี อ.วังน้ำเขียว กลุ่มโฮมสเตย์วิถีชีวิตและประวัติศาสตร์ อ.สูงเนิน จ. นครราชสีมา บ้านโคกเมืองโฮมสเตย์ ต. จระเข้มาก อ.ประโคนชัย จ.บุรีรัมย์ หมู่บ้านท่องเที่ยวไหมหนองตาไก้ ต.หนองกง อ.นางรอง จ.บุรีรัมย์ ชุมชนหมู่บ้านนวัตวิถี บ้านหนองบัว ต.หนองบัว อ.ท่าตูม จ.สุรินทร์ หมู่บ้านวัดวิถี บ้านห้วย ต.น้ำคำ อ.เมือง จ. ศรีสะเกษ โฮมสเตย์ที่ได้มาตรฐานบ้านชีทวนต.ชีทวน อ.เขื่องใน จ.อุบลราชธานี

2) ลำน้ำชี ได้แก่ บ้านปุงสับสี ต.โนนทอง อ.เกษตรสมบูรณ์ จ. ชัยภูมิ หมู่บ้านโฮมสเตย์ บ้านหัวฝาย ต.ปอแดง อ.ชนบท จ.ขอนแก่น เมืองในภูโฮมส

เตย์ ต.เมืองเก่าพัฒนา อ.เวียงเก่า จ.ขอนแก่น โสมสเดย์บ้านหนองตาไก้ ต.หนองทุ่ม อ.วาปีปทุม จ.มหาสารคาม หมู่บ้านนวัตวิถี บ้านดงน้อย ต.ภารแอ่น อ.พยัคฆภูมิพิสัย จ.มหาสารคาม บ้านกู่กาสิงห์ ต.กู่กาสิงห์ อ.สุวรรณภูมิ จ.ร้อยเอ็ด หมู่บ้านนวัตวิถีบ้านหนองแห่น ต.หนองแห่น อ.กุดชุม จ.ยโสธร บ้านตาตทอง ต.ตาตทอง อ.เมือง จ.ยโสธร (ผู้แต่งควรเลือกใช้ชื่อเต็มหรือตัวย่อของคำ ตำบล อำเภอ จังหวัด แบบใดแบบหนึ่งในการเขียนบทความ)

5) ทำการวิเคราะห์ สังเคราะห์ และสรุปเป็นข้อมูลสารสนเทศ พร้อมทั้งดำเนินการจัดทำข้อมูลในรูปแบบของเอกสารรายงาน

3. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้นำข้อมูลจากเอกสารและข้อมูลจากการสำรวจภาคสนามที่ได้จากการสังเกต การสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่มมาตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล คัดกรองข้อมูลและจัดแยกเป็นประเด็นต่าง ๆ วิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) ตามประเด็นที่ค้นพบ (topic) แล้วนำมาพรรณนาเชิงอุปนัย (inductive)

ผลการวิจัย

1. ทรัพยากรการท่องเที่ยววิถีลำนํ้าลำคลองภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กรณี ลำนํ้ามูลและลำนํ้าชี

ลำนํ้ามูล สภาพทั่วไปของลำนํ้ามูลนักวิชาการได้แบ่งลำนํ้ามูลออกเป็น 3 ส่วนตามสภาพกายภาพของพื้นที่ คือส่วนที่ 1 ลำนํ้ามูลตอนบนพื้นที่จังหวัดนครราชสีมา-บุรีรัมย์ สภาพของแม่น้ำมีขนาดแคบกระแสน้ำไหลแรงเนื่องจากลักษณะภูมิประเทศของลำนํ้าส่วนใหญ่จะเป็นพื้นที่ราบสูง โดยมีเทือกเขาบรรทัดและเทือกเขาพนมดงรักเป็นแนวยาวอยู่ทางทิศใต้ มีระดับความสูงประมาณ 300 ถึง 1,350 ม.รทก.(เมตร/ระดับน้ำทะเลปานกลาง) ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำมูลและลำนํ้าสาขาต่างๆ ส่วนที่ 2 ลำนํ้ามูลตอนกลางพื้นที่จังหวัดสุรินทร์-ศรีสะเกษ สภาพของแม่น้ำมีขนาดกว้างกระแสน้ำไหลช้า เนื่องจากลักษณะพื้นที่ค่อยๆลาดต่ำจากพื้นที่ลำนํ้ามูลตอนบนลงมาทางทิศเหนือสู่แม่น้ำมูลตอนกลาง สภาพภูมิประเทศทางด้านทิศเหนือของลำนํ้าเป็นเนินเขาระดับไม่สูงมากนัก จากนั้นพื้นที่ค่อยๆลาดต่ำลงมาทางทิศใต้ ซึ่งในฤดูน้ำหลากน้ำจะล้นตลิ่งเข้าท่วมพื้นที่ป่าริมน้ำซึ่งชาวบ้านเรียกว่าป่าบุง-ป่าทาม ส่วนที่ 3 ลำนํ้ามูล

ตอนล่างพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ-อุบลราชธานี สภาพของแม่น้ำจะมีตลิ่งสูงมีแก่งหินกระจายอยู่ตามลำน้ำเนื่องจาก ภูมิประเทศส่วนใหญ่ยังคงเป็นที่ราบสูงมีทิวเขาพนมดงรักเป็นแนวเขาทอดยาวทางตอนใต้ ลำมูลตอนล่างพื้นที่จะค่อยๆลาดลงไปทางด้านตะวันออกในเขตจังหวัดศรีสะเกษ ภูมิประเทศเป็นที่ราบสลับเนินเขา ส่วนในจังหวัดอุบลราชธานีส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่มสลับลูกคลื่น ลอนลาดถึงลูกคลื่นลอนชัน ความสูงพื้นที่โดยเฉลี่ย 200 ม.รทก (Siwanna, et.al. 2013)

ลำน้ำชี เกิดจากที่ราบด้านตะวันออกของเทือกเขาเพชรบูรณ์ซึ่งเป็นแนวภูเขาชายเขตแดนด้านตะวันตกเฉียงเหนือของจังหวัดชัยภูมิ โดยมีสาขาหลัก 5 ลำน้ำซึ่งประกอบไปด้วย ลำน้ำพรม ลำน้ำพอง ลำน้ำเซิน ลำน้ำปาวและลำน้ำยัง แม่น้ำชีถือว่าเป็นแม่น้ำที่มีความยาวมากที่สุดในประเทศไทย ไหลผ่านอำเภอนองบัวแดง อำเภอบ้านเขว้า อำเภอนองบัวระเหว อำเภอจัตุรัส อำเภอเมืองชัยภูมิ อำเภอคอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ อำเภอแก้งสนามนาง จังหวัดนครราชสีมา อำเภอแวงน้อย อำเภอแวงใหญ่ อำเภอโคกโพธิ์ไชย อำเภอฆ้องชัย อำเภอชนบท อำเภอบ้านไผ่ อำเภอบ้านแฮด อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น อำเภอโกสุมพิสัย อำเภอกันทรวิชัย อำเภอเมืองมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม อำเภอฆ้องชัย อำเภอกมลาไสย อำเภอร่องคำ จังหวัดกาฬสินธุ์ อำเภอเมืองร้อยเอ็ด อำเภอเชียงขวัญ อำเภอธวัชบุรี อำเภอทุ่งเขาหลวง อำเภออาจสามารถ อำเภอพนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ด อำเภอเมืองยโสธร อำเภอคำเขื่อนแก้ว อำเภอมหาชนะชัย อำเภอค้อวัง จังหวัดยโสธร อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี อำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ และไหลไปบรรจบกับแม่น้ำมูลที่บ้านวังยาง ตำบลบุ่งหาวย อำเภอวารินชำราบ รอยต่อจังหวัดศรีสะเกษ กับจังหวัดอุบลราชธานี มีความยาวทั้งสิ้น 765 กิโลเมตร

2. ลักษณะทางวัฒนธรรมประเพณีและวิถีชีวิตลำน้ำในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ลำน้ำมูล จากลักษณะกายภาพลำน้ำมูลและลักษณะพื้นที่ลำน้ำดังกล่าวก่อให้เกิดภูมิฐานที่เป็นระบบนิเวศย่อย ๆ มากมายในพื้นที่ โดยเฉพาะพื้นที่ลำน้ำมูลตอนกลางซึ่งมีสภาพของลำน้ำที่มีขนาดกว้าง กระแสน้ำไหลช้ามีลักษณะพื้นที่เป็นพื้นที่ลอนคลื่นมีที่ลุ่มต่ำสลับกับที่ดอน ประกอบกับการไหลของน้ำในฤดูน้ำหลาก ทำให้เกิดภูมิฐานเป็นระบบนิเวศย่อย ๆ เรียกกันในภาษาถิ่นอีสาน เช่น หนองบุง ทาม เป็น

ตัน และในระบบนิเวศย่อยก็มีสังคมพืชที่ปกคลุมในพื้นที่แตกต่างหลากหลายชนิด ที่เรียกต่างกันว่า “ป่าบุง-ป่าทาม” ซึ่งเป็นแหล่งที่อยู่อาศัย แหล่งเพาะพันธุ์และหลบภัยของสัตว์น้ำสัตว์บกสัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำนานาชนิด พื้นที่ทามในลำน้ำมูลจึงเปรียบเสมือนมดลูกของภาคอีสาน เป็นบ่อเกิดของสรรพสิ่งที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ โดยมีพันธุ์พืชมากกว่า 118 ชนิด พันธุ์พืชที่พบในพื้นที่ทามส่วนมากเป็นพืชที่มีความทนต่อการท่วมขังของน้ำ สามารถดำรงอยู่ยืนต้นได้นานและเป็นไม้พุ่ม ซึ่งมีอยู่อย่างหนาแน่นในลำน้ำมูลตอนกลางมีปลาน้ำจืดอาศัยมากกว่า 90 ชนิด มีนกสัตว์ป่าและแมลงใช้ชีวิตอยู่ในป่าทามจำนวนถึง 85 ชนิด การดำรงอยู่ของสัตว์ป่าทั้งสัตว์บกและสัตว์น้ำล้วนสะท้อนถึงความอุดมสมบูรณ์ได้เป็นอย่างดี (Siwanna, et.al. 2013) ในลำน้ำมูลตอนกลาง จะมีสภาพระบบนิเวศที่คนอีสานเรียกว่า “ทาม” ลักษณะภูมิศาสตร์พื้นฐานเป็นที่ลุ่มที่ดอนสลับกันไป บางแห่งมีพื้นที่ต่ำ มีน้ำขังตลอดปี ชาวอีสานเรียกว่า “บุง ริมสองฝั่งลำน้ำมักจะมีไม้نانาพันธุ์ปกคลุมหนาแน่น ในพื้นที่บุงและทามของคนอีสานยังมีการทำนาที่เรียกว่าการ “ทำนาทาม” มี 2 ลักษณะในปัจจุบันคือนาดำและนาหยอด นอกจากนี้ยังมีการทำไร่ปลูกผักต่าง ๆ เช่น การทำไร่ปลูกข้าวโพด แตงโม ในเดือนกุมภาพันธ์มีการปลูกพืชผักต่าง ๆ เช่น แตงกวา ถั่ว เพื่อไว้กินและขาย นอกจากนี้ชาวบ้านยังมีการเลี้ยงสัตว์ เช่น เลี้ยงวัว เลี้ยงควาย เพราะในทามมีพืชหลายชนิดเหมาะสำหรับเป็นอาหารของวัวควาย การเลี้ยงวัว ควายในป่าทามจึงสะดวกไม่ยุ่งยากเนื่องจากมีพืชพันธุ์ที่สมบูรณ์ให้วัวและควายกินได้ตลอด สามารถเลี้ยงปล่อยได้โดยไม่ต้องกลัวว่าวัวควายจะไปกินพืชพันธุ์พืชผักของชาวบ้านอื่น ที่สำคัญวิถีชีวิตของคนลำน้ำมูลคือการ “หาปลา” การหาปลาของชาวบ้านลำน้ำมูลในอดีตสามารถหาได้ตลอดปีตามแหล่งน้ำต่าง ๆ เช่น กุด หนอง ล่องในแม่น้ำมูล ซึ่งเป็นถิ่นฐานของปลาหลายชนิดเครื่องมือที่ใช้ในการหาปลาแตกต่างกันออกไปตามสภาพแหล่งน้ำ เช่น แห เบ็ด สวิงมอญ เป็นต้น

คนลำน้ำมูลมีช่วงระยะเวลาหาปลาแบ่งเป็น 4 ช่วงคือ ช่วงเดือนมีนาคมถึงเมษายน เป็นช่วงน้ำน้อยหาปลาได้ง่าย ชาวบ้านจะหาปลากันมากในช่วงระหว่างเดือนนี้ มีการเก็บข้อมูลรายได้จากการขายปลาในช่วงนี้ ประมาณ 10,000 บาทต่อเดือน ต่อมาช่วงเดือนพฤษภาคมถึงมิถุนายนเป็นช่วงน้ำขึ้น น้ำไหลลงสู่แม่น้ำ ปลาจะวิ่งทวนน้ำขึ้นมาวางไข่ในหนอง ช่วงนี้จะมีการขุดบ่อล่อปลา เครื่องมือหาปลา คือ ลอบ แห ไช

เดือนสิงหาคมถึงตุลาคม เป็นช่วงน้ำลงน้ำหลากมีน้ำมาก ปลาไม่ค่อยมี ชาวบ้านจึงไม่ค่อยหาปลาในช่วงนี้ เดือนพฤศจิกายนถึงธันวาคม ปลาเยอะขึ้น ปลาจะมืรสชาติอร่อย มีความมัน ช่วงนี้ปลาในลำน้ำมูลจะมีมาก ปลาจะอยู่รวมกันและกลับลงสู่แม่น้ำ ในช่วงนี้ชาวบ้านนิยมออกหาปลากันมา นอกจากการหาปลาแล้ว วิธีของคนตามลำน้ำยังมีการหาพินและเผ่าถ่านจากพินธูปไม้โตเร็วที่เกิดตามริมลำน้ำ ชาวบ้านอีกกลุ่มเก็บผักตาม ธรรมชาติ ตามลำน้ำ การหาผักในทาม เช่น ผักกูด ผักกระโดน ซึ่งหาได้ตลอดปี ชาวบ้านบางกลุ่มหาหน่อไม้ ยอดไม้ในช่วงฤดูฝน คือ ช่วงเดือนพฤษภาคมถึงพฤศจิกายน “หน่อไม้” ถือว่าเป็นอาหารหลักของชาวบ้านตามลำน้ำสายต่าง ๆ นอกจากนั้นแล้ว วิถีคนลำน้ำยังมีการหา “เห็ด” ในช่วงฤดูหนาวฝนราวเดือนพฤษภาคม จะมีเห็ดชนิดต่าง ๆ ให้ชาวบ้านได้เก็บทั้งเพื่อบริโภคและเพื่อขาย เช่น เห็ดสาหร่าย เห็ดผึ้ง เห็ดตระกอง เห็ดปลวก เป็นต้น ช่วงในเดือนสิงหาคมถึงกันยายน ชาวบ้านโดยเฉพาจะล่ามุลยังมีการหา “มันแขง” เป็นอาหารยอดฮิตในป่าทามมันแขงเป็นไม้เลื้อยใบคล้ายใบตำลึงแต่มีสีเขียวแก่ จะเกี่ยวพันอยู่กับต้นไม้เล็กไม้ใหญ่อยู่ในบริเวณ ทาม ตามลำห้วยหัวมีลักษณะกลมแต่ไม่เป็นตะปุ่มตะป่ำ ขนาดเท่าหัวแม่มือจนถึงเท่ากำปั้น

ตามลำน้ำยังมีพืชที่เรียกว่า “หวาย” หวายสามารถเกิดขึ้นในป่าทาม เป็นหวายน้ำ ชาวบ้านใช้ประโยชน์ ในการสานกระดัง สานไซเพื่อใช้เป็นอุปกรณ์ในการหาปลา หวายจะเกิดมากในช่วงเดือนเมษายนถึงพฤษภาคม หวายที่ขายดี คนอีสานตามลำน้ำเรียกว่า “หวายหางหนู” เพราะเส้นเล็กใช้แทนเชือกได้ ในลำน้ำยังมี ผลผลิตจากธรรมชาติที่คนอีสานชื่นชอบนำไปประกอบอาหารเรียกว่า “ไข่มดแดง” จะหาได้ในช่วงเดือนมีนาคมถึงพฤษภาคมโดยหาตามต้นไม้ในป่าทาม ต้นไม้ที่เป็นไม้พุ่มจะมีรังมดแดงอยู่ ชาวบ้านจะใช้วิธี โดยใช้ไม้ยาวผูกกับหวดหรือหม้อ ยกขึ้นไปเขย่า รังมดแดงให้ไข่มดแดงตกลงมาใส่ในหวดหรือหม้อ จากนั้นนำลงมาเทใส่น้ำให้ไข่มดน้ำและมดแดงได้ออกไป นอกจากนั้นแล้วยังมีการหา “กบและหอย” ตามลำน้ำซึ่งมีอยู่จำนวนมาก ตอนกลางคืนชาวบ้านนิยมออกไปยิงกบ ส่วนหอยนั้นมีอยู่มากมาย เช่น หอยขม หอยโข่ง เป็นต้น และที่สำคัญชาวบ้านตามลำน้ำสามารถ ล่าสัตว์เป็นอาหารได้ ซึ่งเป็นสัตว์เล็ก เช่น นก หนู พังพอน กระต่าย จากที่กล่าวมา จะเห็นว่าพื้นที่ลำน้ำทั้งลำน้ำชี ลำน้ำมูล แม่น้ำสงคราม หรือลำน้ำโขง ต่างมีวิถีชีวิตชุมชนลำน้ำที่มีระบบนิเวศ ผูกพันกับวิถีการดำเนินชีวิตของคนลำน้ำ ทั้งการหาอยู่หากิน เก็บของป่า รวมถึงการสร้างผลผลิตปลูก

พืชผัก ทำนา เลี้ยงสัตว์ เพื่อขายเป็นรายได้ นอกจากนี้แล้วยังมีวิถีวัฒนธรรมที่สำคัญตามลำน้ำเป็นความเชื่อของวิถีคนลำน้ำ คือ มีการสร้าง “ดอนปู่ตา” สร้าง “วัด” เพื่อประกอบพิธีกรรมทางศาสนา รวมทั้งมีการจัดการ “แข่งเรือ” ประเพณีประจำท้องถิ่น ซึ่งกล่าวได้ว่าลำน้ำต่าง ๆ เป็นพื้นที่ที่สร้างระบบคุณค่า ทางวัฒนธรรมประเพณีที่เกื้อกูลกันมาจากอดีตจนถึงปัจจุบัน

ลำน้ำชี มีนักวิชาการได้แบ่งลำน้ำชีไว้หลายตอนเช่นเดียวกับลำน้ำมูล นิรันดร คำนุ และคณะ (Comnu, 2018) อธิบายลักษณะลำน้ำชีตอนกลางและตอนล่างไว้ว่า ลำน้ำชีตอนกลาง ได้แก่ บริเวณที่ลำน้ำไหลผ่านจังหวัดมหาสารคาม ร้อยเอ็ด ยโสธร มีสาขาลำน้ำสำคัญ คือ ลำน้ำป่าว ไหลผ่านจังหวัดกาฬสินธุ์ อำเภอสรีธาตุ จังหวัดอุดรธานี อำเภอเมือง อำเภอกมลาไสยและอำเภอร่องคำ จังหวัดกาฬสินธุ์ ไปบรรจบแม่น้ำชีอีกครั้งที่อำเภोजังหารจังหวัดร้อยเอ็ดและน้ำยัง ส่วนลำน้ำชีตอนล่าง ได้แก่ บริเวณลำน้ำชีที่ไหลผ่านอำเภอเมือง อำเภอคำเขื่อนแก้วอำเภอมหาชนะชัย จังหวัดยโสธร อำเภอพนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ด อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี บริเวณนี้ไม่มีแม่น้ำสาขาเนื่องจากถูกขนาบด้วยลำน้ำเสียวทางทิศตะวันตกและลำน้ำเซบายทางทิศตะวันออก ซึ่งลำน้ำทั้งสองเป็นส่วนหนึ่งของลำน้ำมูล ทำให้ลำน้ำชีตอนล่างเป็นแนวแคบและเป็นแนวราบโล่ง ลำน้ำชีตอนล่างจะไหลสู่ลำน้ำมูลในเขตจังหวัดอุบลราชธานีและจังหวัดศรีสะเกษ ลำน้ำชีตอนล่างมีสภาพภูมิศาสตร์กายภาพหลากหลาย ในพื้นที่จะเป็นพื้นที่ที่ทามคล้ายกับลำน้ำมูล ลำน้ำชีมักจะเกิดน้ำท่วมในช่วงฤดูน้ำหลาก สำหรับชุมชนลำน้ำชีในอดีตนั้น สภาวะน้ำท่วมถือว่าเป็นปกติวิสัยเป็นเรื่องธรรมดา ซึ่งคนในชุมชนได้ปรับตัวให้สอดคล้องกับวิถีธรรมชาติมาตลอด ก่อให้เกิดภูมิปัญญาความรู้กับชุมชนชาวลำน้ำชี ถึงขั้นสามารถจับชีพจรน้ำได้ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับลำน้ำชี ส่งผลต่อการสร้างผลผลิตของชุมชนริมน้ำ เช่น อาหาร เครื่องมือเครื่องใช้ รวมทั้งเป็นสถานเลี้ยงสัตว์สร้างรายได้ให้แก่ชุมชน คล้ายกับลำน้ำต่างๆ ในอีสานดังที่กล่าวถึงลำน้ำมูลในส่วนที่ผ่านมา

การตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านลำน้ำชี แม้จะหลีกเลี่ยงบริเวณน้ำท่วมถึง แต่ส่วนใหญ่จะตั้งถิ่นฐานไม่ห่างจากลำน้ำ ทั้งนี้เพื่อใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่ตามและฝั่งลำน้ำชี น้ำชีเป็นพื้นที่ที่ให้ประโยชน์กับชาวบ้านให้ได้พึ่งพาดำรงชีพ ขณะเดียวกันชาวบ้านต้องเผชิญกับปัญหาน้ำท่วม น้ำหลาก อย่างไรก็ตามชาวบ้านลำน้ำชีก็ใช้วิถีชีวิต

สัมพันธ์กับฤดูน้ำท่วมน้ำหลากมาโดยตลอด เช่น ในฤดูปกติมีการปลูกผัก ปลูกพืช มีการนำต้นกกไปทำเป็น เสื่อกก ห่ออาหารปลาทำเป็นแกงปลา ปิ้งปลา เพื่อกินและขายในตลาด เมื่อสภาวะน้ำท่วมซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่มีมาแต่โบราณ ชาวบ้านก็จะปรับตัวให้เข้ากับสภาพน้ำท่วมเก็บสิ่งของ จูงวัวควายขึ้นไปยังที่สูง เมื่อน้ำลงก็กลับมาใช้ชีวิตริมฝั่งลำน้ำชีเช่นเดิม ทำการเกษตรทำไร่ ปลูกแตงโม ถั่วลิสง เลี้ยงสัตว์

ดังนั้นลำน้ำชีจึงมีความสำคัญกับคนอีสานไม่ต่างจากลำน้ำอื่น ๆ ความเชื่อของคนลำน้ำชีตอนล่าง ในอดีตคนลูกน้ำชีจะมีความเชื่อเกี่ยวกับผีตามลำน้ำเพราะชาวบ้านนับถือผีปู่ตา ชาวบ้านบางหมู่บ้านเรียกว่าหลวงพ่อใหญ่ และ ชาวบ้านจะให้ความเคารพนับถือมาตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงปัจจุบันจึงมีการสร้างศาลปู่ตาไว้ในจุดต่าง ๆ ของแต่ละหมู่บ้านมีการเลี้ยงผีปู่ตาตามความเชื่อของท้องถิ่นต่าง ๆ จากอดีตจนถึงปัจจุบันยังคงมีให้เห็น รวมทั้งการแข่งเรือตามลำน้ำชี ก็มีเช่นเดียวกันกับลำน้ำมูลและลำน้ำอื่น ๆ

3. อัตลักษณ์ทรัพยากรทางธรรมชาติและวัฒนธรรมพื้นที่ลำน้ำภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีศักยภาพในการจัดการท่องเที่ยว

ลำน้ำมูลไหลผ่านจังหวัดในเขตอีสานใต้ ซึ่งเป็นเขตพื้นที่ธรรมชาติ มีป่าริมน้ำเป็นหย่อม ๆ กระจายอยู่ อัตลักษณ์ที่โดดเด่นทางธรรมชาติคือเป็น “แหล่งปลามูล” มีความหลากหลายของสัตว์น้ำและพืชพรรณ พบปลาอย่างน้อย 109 ชนิด หลายชนิดที่อยู่ในสถานภาพใกล้สูญพันธุ์ (endangered) อาทิ ปลาเอนคางมูม (*Probarbus labeamajor*) ปลาเทพา (*Pangasius santiwangsei*) ปลาหมากผาง (*Tenualosa thibaudeaudi*) ปลาแมวหูดำ (*Setpinna melanochir*) ปลานวลจันทร์น้ำจืด (*Cirrhinus microlepsis*) ปลาชะอี (*Mekongina erythrospila*) เป็นต้น ขณะที่มี ปลาเศรษฐกิจ ได้แก่ ปลาสวายขาว (*Henicorhynchus siamensis*) ปลาไส้ตัน (*Cyclochilichthys repasson*) ปลาช้อยอก (*Mystacoleucus marginatus*) ที่ชาวบ้านริมฝั่งสามารถหาмаเพื่อขายเพิ่มรายได้ให้กับครอบครัว ส่วนด้านวิถีวัฒนธรรมลำน้ำด้วยความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ จึงเป็นแหล่งที่ตั้งชุมชนมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์จนถึงปัจจุบัน หมู่บ้านส่วนใหญ่มีอายุมากกว่า 100 ปี หลายหมู่บ้านมีอายุของชุมชนระหว่าง 300 – 500 ปี กระจายตามสายน้ำ ประชากรเกือบทั้งหมดมีบรรพชนอพยพมาจากประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว บางหมู่บ้านสืบเชื้อสายมาจาก

เขมร กูย (ส่วย) มีประเพณีและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ อาทิ การรำผีฟ้า การทำกฐินน้ำ การแข่งเรือ เป็นต้น อัตลักษณ์อีกประการคือ “เส้นทางลำน้ำอารยธรรมขอม” โดยมีชุมชนที่มีประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ลาว-ส่วย(กูย)-เขมร-เยอ ดั้งเดิมอาศัยอยู่

ลำน้ำชี อัตลักษณ์ที่โดดเด่นของลำชี คือ “แหล่งวิถีการเกษตรและพรรณไม้ตามลำน้ำ” เนื่องจากหลายชุมชนตั้งอยู่ในเขต ภูเขาล้อมรอบพื้นที่ราบสูงตอนกลางทางตอนเหนือของพื้นที่จะล้อมรอบด้วยเทือกเขาภูเขียวน้อย และต่อด้วยเทือกเขาภูเขียวใหญ่ ลักษณะของพื้นที่คล้ายรูปเกือกม้า บริเวณใกล้กับสันเขาจะเป็นผาชัน เกือบตั้งฉากตลอดทั้งแนว ภายในวงรอบของเทือกเขานี้ พื้นที่ส่วนใหญ่ค่อนข้างราบ มีเนินเขาขนาดเล็กปรากฏอยู่บนยอดเขาหลายลูก มีสภาพเป็นลานหิน มีพันธุ์ไม้ขนาดเล็กขึ้นห่าง ๆ สลับกับหญ้าและไม้พุ่ม เนื่องจากพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นเทือกเขาสูง และที่ราบสูง จึงทำให้มีลำห้วย ลำธารมากมายหลายสาขา ลำน้ำสำคัญ 3 สาย ได้แก่ ลำน้ำพรม มีต้นกำเนิดอยู่บริเวณตอนเหนือของพื้นที่ ลำน้ำสะพุงเป็นลำน้ำที่ใหญ่ที่สุดในพื้นที่ และลำน้ำชีซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของพื้นที่ พื้นที่ลุ่มบางตอนก่อตัวเป็นบึงซึ่งมีขนาดกว้างขึ้นเมื่อถึงฤดูฝน เช่น บึงแพน บึงยาว บึงโค้ง บึงสะพุง บึงมน และทุ่งกะมัง เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีพืชธรรมชาติประกอบด้วยป่าดงดิบเขาในระดับต่ำ ป่าดงดิบแล้ง ป่าเต็งรัง ป่าผสมผลัดใบ และทุ่งหญ้า นอกจากนี้ยังมีสังคมขนาดเล็กที่ปรากฏให้เห็นในบางพื้นที่ เช่น สังคมธารน้ำไหล สังคมผาหิน สังคมบึงและพรุ เป็นต้น ในสังคมพืชแต่ละชนิดมีพันธุ์ไม้ที่หายาก และมีคุณค่าอยู่มากมายหลายชนิด ตั้งแต่ไม้ขนาดใหญ่ที่มีคุณภาพด้านเนื้อไม้ และค่อนข้างหายากในปัจจุบัน เช่น ไม้หอม (*Aquilaria malaccensis*) อบเชย (*Cinnamomum bejolghota*) กายาน (*Styrax apricus*) รวมทั้งกล้วยไม้และพันธุ์ไม้ล้มลุกขนาดเล็กที่มีดอกสวยงาม รอบตัวทุ่งเป็นป่าดิบเขาที่อุดมสมบูรณ์ด้วยพันธุ์ไม้หลากชนิด นอกจากนี้ยังมีทุ่งหญ้าขนาดเล็กอีกหลายแห่งในบริเวณใกล้ ๆ กันนี้ เช่น บึงยาว บึงโค้ง บึงสะพุง เป็นต้น ซึ่งบึงเหล่านี้เป็นแหล่งหากินและพักอาศัยของนกเป็ดหลายชนิดในช่วงที่โยกย้ายถิ่นด้านอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม ประเพณี ชาวลำน้ำชีเป็นชุมชนชาวลาวอพยพมาในช่วงประวัติศาสตร์ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ยังคงรักษาวัฒนธรรม ประเพณีอีสานเรียกว่า ฮีต 12 อยู่ แม้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบบ้าง แต่ชุมชนตามลำน้ำชีส่วนใหญ่ยังคงรักษาประเพณีอีสาน อาทิ งานบุญผะเหวด งานบุญเข้าพรรษา งานบุญประเพณีสงกรานต์ ชุมชนที่ตั้งอยู่ริมน้ำมีการจัดแข่งเรือในช่วงออกพรรษามีการสร้าง

ดอนปู่ตา ริมฝั่งน้ำและตั้งวัดริมฝั่งน้ำ ดังนั้น อัตลักษณ์ของชาวลำน้ำที่สำคัญคือ “การสืบสานฮีต 12 คอง 14”

ตารางที่ 1 สรุปอัตลักษณ์ทรัพยากรทางธรรมชาติและวัฒนธรรมพื้นที่ลำน้ำภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ลำน้ำ	อัตลักษณ์ธรรมชาติ	อัตลักษณ์วัฒนธรรม
ลำน้ำมูล	“แหล่งปลามูล” มีความหลากหลายของสัตว์น้ำ แหล่งนิเวศป่าบึง-ทาม	“เส้นทางลำน้ำอารยธรรมขอม” วิถีลำน้ำชาติพันธุ์อีสาน กลุ่มอารยธรรมขอม (ลาว ส่วย เขมร เยอ)
ลำน้ำชี	“สวนเกษตรและพรรณไม้” วิถีสวนผลไม้ ธารน้ำไหล สวนผาหิน สวนผลไม้ บึงและพรุ	วิถีวัฒนธรรมลำน้ำ ฮีต 12 ชาติพันธุ์ลาว

4. ศักยภาพแหล่งท่องเที่ยววิถีคลองในพื้นที่ภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ผลการวิเคราะห์และประเมินศักยภาพแหล่งท่องเที่ยววิถีลำน้ำ ลำคลองในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือใน จำนวน 15 คลอง โดยใช้ผู้ประเมินประกอบด้วย ผู้แทนหน่วยงาน นักวิชาการ ผู้ประกอบการ นักท่องเที่ยวให้คะแนนด้านการเดินทาง และสิ่งอำนวยความสะดวก จากนั้นนำมาวิเคราะห์จัดลำดับ 3 ระดับ คือ C มีค่าคะแนน 40-60 ส่วน B มีค่าคะแนน 61-70 และ A มีค่าคะแนน 71-100 จากการสำรวจ พบว่ามีระดับ C จำนวน 6 ชุมชน ระดับ B จำนวน 7 ชุมชน และระดับ A จำนวน 2 ชุมชน มีรายละเอียดสรุปผลดังนี้

ตารางที่ 2 ศักยภาพแหล่งท่องเที่ยววิถีคลองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ที่ตั้งแหล่ง ท่องเที่ยว	ประเภท ของแหล่ง ท่องเที่ยว	การเดินทางท่องเที่ยว				สิ่งอำนวยความสะดวก					รวม	ผลประ เมิศักยภาพ
		รถยนต์ (10)	เรือ (20)	รถ โดยสาร (10)	ศูนย์ บริการ (10)	ที่ จอดรถ (10)	สุขา (10)	ที่พัก แรม (10)	ร้าน อาหาร (10)	ร้าน ของที่ ระลึก (10)		
1. กลุ่มอนุรักษ์ ต้นน้ำมูลโฮมส เตย์บ้านสุข สมบูรณ์ ต.ไทยสามัคคี อ.วังน้ำเขียว	แหล่ง ท่องเที่ยวทาง ธรรมชาติ	10	-	-	7	10	10	9	9	9	64	B
2. กลุ่มโฮมส เตย์วิถีชีวิตและ ประวัติ ศาสตร์ อ.สูงเนิน จนครราชสีมา	แหล่ง ท่องเที่ยวทาง ประวัติ- ศาสตร์	10	-	-	7	10	10	9	9	7	62	B
3. บ้านโคกเมือง โฮมสเตย์ ต.จระเข้มาก	แหล่ง ท่องเที่ยวทาง วัฒนธรรม	10	-	-	7	10	10	9	9	7	62	B

ที่ตั้งแหล่ง ท่องเที่ยว	ประเภท ของแหล่ง ท่องเที่ยว	การเดินทางท่องเที่ยว				สิ่งอำนวยความสะดวก					รวม	ผลประ เมิศักยภาพ
		รถยนต์ (10)	เรือ (20)	รถ โดยสาร (10)	ศูนย์ บริการ (10)	ที่ จอดรถ (10)	สุขา (10)	ที่พัก แรม (10)	ร้าน อาหาร (10)	ร้าน ของที่ ระลึก (10)		
อ.ประโคนชัย												
จ.บุรีรัมย์												
4. หมู่บ้าน ท่องเที่ยวไหม หนองตาไก้	แหล่ง ท่องเที่ยวทาง วัฒนธรรม	10	-	-	-	10	10	-	5	7	42	C
ค. หนองกง												
อ. นางรอง												
จ. บุรีรัมย์												
5. ชุมชน หมู่บ้านนวัตวิถี บ้านหนองบัว	แหล่ง ท่องเที่ยวทาง วัฒนธรรม	10	-	-	10	10	10	9	9	9	64	B
ค.หนองบัว												
อ. ท่าตูม												
จ. สุรินทร์												
6. หมู่บ้านวิถี บ้านห้วย ตำบลน้ำคำ	แหล่ง ท่องเที่ยวทาง ประวัติ- ศาสตร์	10	7	-	10	10	10	10	10	10	77	A

ที่ตั้งแหล่ง ท่องเที่ยว	ประเภท ของแหล่ง ท่องเที่ยว	การเดินทางท่องเที่ยว				สิ่งอำนวยความสะดวก					รวม	ผลประ เมิศักย ภาพ
		รถยนต์ (10)	เรือ (20)	รถ โดยสาร (10)	ศูนย์ บริการ (10)	ที่ จอดรถ (10)	สุขา (10)	ที่พัก แรม (10)	ร้าน อาหาร (10)	ร้าน ของที่ ระลึก (10)		
อำเภอเมือง จ.ศรีสะเกษ												
7. โฮมสเตย์ที่ได้ มาตรฐานบ้านชี ทวน ต.ชีทวน อ.เขื่องใน จ.อุบลราชธานี	แหล่ง ท่องเที่ยวทาง ประวัติ- ศาสตร์	10	-	-	-	10	10	-	5	7	42	C
อำเภอเมือง จ.อุบลราชธานี												
8.บ้านปู่สืบลี ต.โนนทอง อ.เกษตร สมบูรณ์ จ.ชัยภูมิ	แหล่ง ท่องเที่ยวทาง วัฒนธรรม	10	10	-	10	10	10	10	10	10	80	A
อำเภอเมือง จ.อุบลราชธานี												
9.หมู่บ้านโฮมส เตย์ บ้านหัว ฝาย ต.ปอแดง	แหล่ง ท่องเที่ยวเชิง เกษตร	10	-	-	5	10	10	-	5	7	47	C

ที่ตั้งแหล่ง ท่องเที่ยว	ประเภท ของแหล่ง ท่องเที่ยว	การเดินทางท่องเที่ยว				สิ่งอำนวยความสะดวก					รวม	ผลประ เมิศจักย ภาพ
		รถยนต์ (10)	เรือ (20)	รถ โดยสาร (10)	ศูนย์ บริการ (10)	ที่ จอดรถ (10)	สุขา (10)	ที่พัก แรม (10)	ร้าน อาหาร (10)	ร้าน ของที่ ระลึก (10)		
อ.ชนบท												
จ. ขอนแก่น												
10.เมืองใน ภูโอมสเดย์ ต.เมืองเก่า พัฒนา อ.เวียงเก่า จ. ขอนแก่น	แหล่ง ท่องเที่ยวทาง วัฒนธรรม	10	-	-	-	10	10	-	5	7	42	C
จ. โอมสเดย์												
11. โอมสเดย์ บ้านหนองตาไก้ ต.หนองพุ่ม อ. วาปีพุ่ม จ.มหาสารคาม	แหล่ง ท่องเที่ยวทาง วัฒนธรรม	10	-	-	-	10	10	-	5	7	42	C
จ. หนองคาย												
12. หมู่บ้าน วัดวิถึ บ้านดง น้อย ต.การแอน อ.พยัคฆ-ภูมิ	แหล่ง ท่องเที่ยวทาง วัฒนธรรม	10	-	-	10	10	10	9	9	9	64	B

ที่ตั้งแหล่ง ท่องเที่ยว	ประเภท ของแหล่ง ท่องเที่ยว	การเดินทางท่องเที่ยว				สิ่งอำนวยความสะดวก					รวม	ผลประ เมิ์คัย ภาพ
		รถยนต์ (10)	เรือ (20)	รถ โดยสาร (10)	ศูนย์ บริการ (10)	ที่ จอดรถ (10)	สุขา (10)	ที่พัก แรม (10)	ร้าน อาหาร (10)	ร้าน ของที่ ระลึก (10)		
ทิสัย												
จ.มหาสารคาม												
13. บ้านกู่กา สิงห์ ต.กู่กาสิงห์ อ.วรรณภูมิ จ. ร้อยเอ็ด	แหล่ง ท่องเที่ยวทาง ประวัติ- ศาสตร์	10	-	-	10	10	10	9	10	10	66	B
14. หมู่บ้าน นวัตวิถึบ้าน หนองแห่น ต. หนองแห่น อ. กุดชุม จ. ยโสธร	แหล่ง ท่องเที่ยวทาง วัฒนธรรม	10	-	-	7	10	10	9	9	7	62	B
15 บ้านตาด ทอง ต. ตาด ทอง อ. เมือง จ. ยโสธร	แหล่ง ท่องเที่ยวทาง ประวัติ- ศาสตร์	10	-	-	-	10	10	-	5	7	42	C

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้สรุปว่าการพัฒนาการท่องเที่ยววิถีคลองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือสามารถจัดการยกระดับได้ตามศักยภาพของพื้นที่ ดังข้อมูลการประเมินกรณีตัวอย่างพื้นที่มีศักยภาพที่สามารถพัฒนายกระดับต่อไปได้ 2 แห่ง คือ แหล่งท่องเที่ยวตามลุ่มน้ำชีพื้นที่อำเภอเกษตรสมบูรณ์ จังหวัดชัยภูมิและแหล่งท่องเที่ยวพื้นที่ลำน่าน อำเภอเมือง จังหวัดศรีสะเกษ โดยการพัฒนายกระดับจะต้องมีส่วนร่วมของ 3 ส่วนสำคัญ คือ ส่วนของชุมชน ส่วนของภาครัฐและวิชาการ และส่วนภาคเอกชนผู้ประกอบการการท่องเที่ยว ใช้วัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเรื่องราวกิจกรรมการท่องเที่ยว โดยให้ท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา สอดคล้องกับงานวิจัยของ สันติ พัฒนพันธ์ (Patpan 2019) ผลการวิจัย พบว่า การพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาสังคมในการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ องค์ประกอบส่วนท้องถิ่นควรเข้ามามีส่วนร่วมให้มากขึ้นโดยการกำหนดนโยบายในการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชน ให้สอดคล้องกับปัญหา ความต้องการของชุมชน และภาคประชาสังคม โดยเน้นให้ชุมชนสามารถจัดกิจกรรมบริหารการท่องเที่ยวโดยชุมชน มุ่งให้การท่องเที่ยววิถีคลองนำไปสู่การอนุรักษ์ฟื้นฟูระบบนิเวศของลำน้ำ เป็นการท่องเที่ยวที่สัมพันธ์กับการจัดการน้ำโดยใช้แนวทางการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยววิถีลำน้ำ ลำคลองในภาคตะวันออกเฉียงเหนืออันประกอบด้วย 1) การพัฒนาคนหรือผู้เกี่ยวข้องในการดำเนินการท่องเที่ยววิถีคลอง 2) การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวและผลิตภัณฑ์ 3) การพัฒนาบริการทางด้านการท่องเที่ยว 4) การพัฒนาการรับรู้การท่องเที่ยววิถีคลอง โดยมีขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. การพัฒนาคนจำเป็นต้องสร้างความรู้ความเข้าใจเรื่องการท่องเที่ยววิถีลำน้ำลำคลองให้ชุมชนเกิดความตระหนักถึงความสำคัญ เข้าใจวิธีการดำเนินการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนและเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงาน ในการศึกษาความพร้อมของพื้นที่

2. การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวและผลิตภัณฑ์ จำเป็นต้องค้นหาจุดเด่นของชุมชนที่สัมพันธ์กับวิถีลำน้ำลำคลองเพื่อพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวและผลิตภัณฑ์และเริ่มประชาสัมพันธ์ก่อนเบื้องต้นเพื่อสร้างการรับรู้และกระตุ้นให้ชุมชนเห็นความสำคัญ อาทิ เช่นหลังการสำรวจการล่องเรือตามลำน้ำมูลในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ เมื่อสำรวจแล้วมี

การจัดทำสื่อประชาสัมพันธ์ผ่านโลกออนไลน์ส่งผลให้เริ่มมีนักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวโดยใช้เรือเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยว

3. พัฒนากลไกการบริหารจัดการ โดยเริ่มจากการจัดประชุมกลุ่มในชุมชน เพื่อร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินงาน ร่วมแก้ไขปัญหาและร่วมรับผลประโยชน์ อีกทั้งยังต้องดำเนินการเชิงบูรณาการร่วมกับหน่วยงานภาครัฐและเอกชน ชาวบ้านในชุมชน รวมถึงผู้ประกอบการอย่างต่อเนื่อง โดยโครงสร้างหน้าที่การดำเนินงานภายใต้ความถนัดของแต่ละบุคคล

4. การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวและสินค้าชุมชน ให้คงไว้ซึ่งอัตลักษณ์ของพื้นที่ และสอดคล้องกับความต้องการของนักท่องเที่ยวกลุ่มเป้าหมาย การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวและสินค้าการท่องเที่ยววิถีคลอง ต้องเป็นไปตามมาตรฐานในการพัฒนา

5. สร้างเครือข่ายการท่องเที่ยววิถีคลอง เพื่อให้เกิดความหลากหลายของเส้นทางและกิจกรรมการท่องเที่ยว

6. มีระบบการตลาดและการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยววิถีคลอง ที่เข้าถึงการรับรู้ของนักท่องเที่ยวเพื่อการเผยแพร่ข้อมูลให้เกิดความต้องการเดินทางเข้ามาสัมผัสและเรียนรู้ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรม ตลอดจนสิ่งแวดล้อมในชุมชนท่องเที่ยวที่มีลำน้ำ ลำคลองเป็นแรงดึงดูดการท่องเที่ยว

ข้อเสนอแนะและการนำไปใช้ประโยชน์

การวิจัยครั้งนี้พบว่า การพัฒนาการท่องเที่ยวตามลำน้ำในภาคตะวันออกเฉียงเหนือสามารถพัฒนายกระดับได้ แต่ต้องมีการบูรณาการชุดข้อมูลด้านการท่องเที่ยว ทรัพยากรการท่องเที่ยวและการสนับสนุนจากทั้งภาครัฐและเอกชน ในการพัฒนาพื้นที่การท่องเที่ยวต้องเกิดจากความร่วมมือในหลายภาคส่วน จากผลการวิจัยผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังนี้

1) ควรมีการนำฐานข้อมูลทรัพยากรการท่องเที่ยววิถีคลองในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ไปใช้ประกอบการวิจัยต่อยอดเพื่อขยายผลแนวทางการศึกษาในลำน้ำอื่นๆ เพิ่มขึ้น อาทิ ลำน้ำสงคราม จังหวัดนครพนม ลำน้ำเลย จังหวัดเลย เป็นต้น

2) ในการวิจัยเชิงพื้นที่จำเป็นต้องใช้กระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วมโดยใช้องค์ประกอบ 3 ส่วนคือ ส่วนของชุมชน ส่วนของภาครัฐและภาควิชาการ และส่วนของ

ภาคเอกชนผู้ประกอบการการท่องเที่ยว โดยเน้นการวิเคราะห์ศักยภาพร่วมกันเพื่อกำหนดกิจกรรมท่องเที่ยว ในระดับจังหวัดควรมีหน่วยงานเจ้าภาพ อาทิ สำนักงานท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดหรือหากในจังหวัดนั้นไม่มีมหาวิทยาลัยในพื้นที่ควรมีบทบาทสำคัญในการเป็นเจ้าภาพดำเนินการวิจัยเพื่อพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยววิถีคลองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเฉพาะในพื้นที่ขยายผล อาทิ จังหวัดนครพนมและจังหวัดเลย

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.) ที่เห็นความสำคัญของการวิจัยและให้ทุนสนับสนุนและขอขอบพระคุณ คณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ ซึ่งให้คำปรึกษาในการวิจัยครั้งนี้ตลอดโครงการ นอกจากนี้แล้วการศึกษาวิจัยตลอดโครงการวิจัยนี้ ได้รับความร่วมมือและการสนับสนุนเป็นอย่างดีจากหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชน และนักวิชาการด้านการท่องเที่ยว รวมทั้งตัวแทนผู้ประกอบการธุรกิจนำเที่ยวทั้งในและนอกพื้นที่เป็นอย่างดี พร้อมกันนี้ ขอขอบคุณอธิการบดีและผู้บริหารทุกฝ่ายของมหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษที่ได้อนุญาตให้บุคลากรในสังกัดได้ทำงานศึกษาวิจัยอย่างเต็มกำลังความสามารถในครั้งนี้

หากโครงการงานวิจัยฯ ที่เกิดจากศึกษาค้นคว้านี้เกิดประโยชน์แก่หน่วยงานองค์กร หรือบุคคลใดๆ แล้ว คณะผู้วิจัยขอมอบความดีอันพึงมีให้แก่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาและส่งเสริมการท่องเที่ยววิถีคลอง สถาบันการศึกษา หน่วยงานภาครัฐ หน่วยงานภาคเอกชน ชมรม สมาคม และชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวซึ่งได้ให้การสนับสนุนการศึกษาวิจัยในครั้งนี้

References

- Aiemprasertgul, S. (2017). **Community water management to raise agricultural income** .Journal of Rangsit Graduate Studies in Business and Social Sciences, 6(1), 235-249.
- Auntong, A. (2016). **The dynamics and stability of the resilience of long-term Thai tourism demand in the Chinese tourist market.** Journal of Economics and Management Strategy, 3 (2), 1-16.
- Comnu, N.(2018). **Patterns for using social capital to address development impacts Of the network of villagers in the Lower Chi River Basin Case studies of the affected areas from the Roi Et Dam, Yasothon-Phanom Phrai Dam and That Noi Dam.** Bangkok: Thailand Research Fund (TRF).
- Siwanna, Y (2013). **The process of building cooperation between communities and municipalities to conserve, restore and manage the central Mun River.** Bangkok: Thailand Research Fund (TRF).
- Suwan, P (2019). **People Participation in Conservation of Water Resources: A Case Study of Damnoen Saduak Floating Market Community, Damnoen Saduak Sub-district, Damnoen Saduak District Ratchaburi Province.** Journal of Interdisciplinary Studies Mahidol University, 19 (2), 42-54.